

Οι μεταφράσεις των Φάουστ I και II στην Ελλάδα

Ευαγγελία Τσιαβού

Σχολή Ναυτικών Δοκίμων

Abstract

Both Faust I and II by Goethe were translated into Greek quite late and this is also characteristic for their reception in Greece. On the basis of the introductions, the comments, the explanations and the interpretation of the translators is being assessed a first approach to the reception and interpretation of Faust I and II. Considering the cultural transfer which takes place during the translation, we will also focus on the role of the interpreter.

Key-Words: Faust, Goethe, reception, cultural transfer

1. Εισαγωγή

Ο Φαουστικός μύθος πρωτοεμφανίστηκε στο λογοτεχνικό σκηνικό το 15ο αιώνα και έκτοτε διασκευάστηκε ποικιλοτρόπως στο πέρασμα των χρόνων. Όμως, μόνο αφότου τον επεξεργάστηκε λογοτεχνικά ο Goethe (1808) άρχισε να αποτελεί ορόσημο για την μετέπειτα πρόσληψή του (Scholz 2011α: 13). Λόγω της πανανθρώπινης ισχύος της φιλοσοφικής και υπαρξιακής αναζήτησης που υπάρχει στο πρώτο μέρος της τραγωδίας, ο Φάουστ του Goethe βρήκε μεγάλη απήχηση σε όλον τον κόσμο, τόσο από δραματουργική όσο και από ερμηνευτική άποψη (Scholz 2011α και 2011β). Το δεύτερο μέρος της τραγωδίας (1832) γνώρισε επίσης μεγάλη δημοσιότητα, παρόλες τις δυσκολίες δραματοποίησης που λειτούργησαν ανασταλτικά για το ανέβασμα της παράστασης. Ωστόσο, ο Φάουστ II δεν ήταν τόσο δημοφιλές σαν θεατρικό έργο, επειδή δίνει προτεραιότητα στη διάνοηση αντικαθιστώντας τον αισθησιασμό, όπως και λόγω της εξιδανικευμένης περιγραφής του Φάουστ και του αντι-ηρωικού τέλους του (Scholz 1993: 123).

2. Μεθοδολογική προσέγγιση

Για την πρόσληψη κάθε λογοτεχνήματος, άρα και του Φάουστ, είναι καθοριστικό το εκάστοτε ιστορικό/πολιτιστικό πλαίσιο αλλά και το κοινωνικό σύστημα αξιών και κυρίως τα ρεύματα της διάνοησης που επηρεάζουν τον τρόπο πρόσληψης, επεξεργασίας και διασκευής των πρωτότυπων έργων. Αποφασιστικής σημασίας είναι όμως ο ρόλος των μεταφράσεων, μιας και σε αυτές αποτυπώνεται τόσο η γλωσσική αντίληψη, αλλά διαφαίνονται, αποκαλύπτονται και συν-διαμορφώνονται και οι νοητικές στάσεις (Mounin 4/1998: 141-6). Στη μετάφραση των λογοτεχνημάτων υπεισέρχονται σαφώς και πολιτιστικοί παράγοντες της γλώσσας-πηγής και της γλώσσας-στόχου που καθορίζουν την πρόσληψη των κειμένων (Witte 1998: 345) και παραπέμπουν στο φαινόμενο της πολιτισμικής μεταφοράς (cultural transfer).

Η πολιτισμική μεταφορά, που περικλείει ενδο- και διαπολιτισμικές αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις, εμπεριέχει αμοιβαιότητα και εστιάζει στη δυναμική της διαδικασίας του

φαινομένου (Mitterbauer 1999: 1). Κατά τη σύνδεση της πολιτισμικής μεταφοράς με τη μετάφραση, αυτή η δυναμική αποκτά ειδικό βάρος καθώς οι διαδικασίες μετατροπής και διήθησης εννοιών καταλήγουν σε μετάθεση νοήματος και λειτουργίας, που καθορίζεται από τις ανάγκες του συγκεκριμένου της γλώσσας στόχου και τις ελπίδες των ομιλητών (Espagne 1997: 30 στη Wolf 2003: 94). Σε αυτό το πλαίσιο, ερευνάται μεν η σχέση της γλώσσας-πολιτισμού με τη γλώσσα-στόχου, αλλά δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην αρχή διαμεσολάβησης και συγκεκριμένα στους τρόπους επιλογής αυτών των διαμεσολαβητών, που παραπέμπουν σε σχέσεις εξουσίας (Celestini 2003: 67-84). Η μετάφραση δεν είναι μόνο σύνδεση ήδη υπάρχοντων προκαθορισμένων πολιτισμικών ενοτήτων, αλλά γίνεται πολιτισμική μεταφορά όπως την εννοεί ο Bhabha, δηλ. μια χωρίς τέλος μεταφορά ανάμεσα σε αβέβαιους πόλους πολιτισμικής διαφοράς (Wolf 2003: 93).

Η πληθώρα των μοτίβων, που εκπορεύονται από το ίδιο το έργο, επηρεάζει βέβαια την πρόσληψη αλλά και την ερμηνευτική προσέγγισή τους από τους μεταφραστές της γλώσσας-στόχου, που αποτυπώνεται στο ίδιο το μετάφρασμα αλλά και σε όλα τα συστατικά στοιχεία της μετάφρασης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ως εκ τούτου η επεξεργασία και ανάλυση των εισαγωγών, των σχολίων και των επιμέτρων με σκοπό να αναδυθεί ο τρόπος προσέγγισης, πρόσληψης και ερμηνείας των δύο τραγωδιών του Goethe από τους έλληνες μεταφραστές υπό το πρίσμα της πολιτισμικής μεταφοράς.¹

3. Οι μεταφράσεις του Φάουστ I και II στην Ελλάδα

Ο Φάουστ I μεταφράστηκε μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα στην Ελλάδα και το δεύτερο μέρος της τραγωδίας πρωτοεκδόθηκε το 1932, προφανώς λόγω πολιτικών και ιστορικών συνθηκών. Το 1887 εκδόθηκαν οι μεταφράσεις του Προβελέγγιου και του Στρατήγη, ενώ ο Ραγκαβής εξέδωσε τη δική του μετάφραση το 1889. Κατά την προσπάθεια αυτών των μεταφραστών να αποδώσουν το πρώτο μέρος της τραγωδίας στην καθαρεύουσα, χάνονται πολλές γλωσσικές, στυλιστικές και δομικές λεπτομέρειες. Το γεγονός ότι ο Φαουστικός μύθος έδωσε την αφορμή για πολλές ερμηνείες, διαπιστώνεται καταρχήν από τις εισαγωγές των μεταφράσεων που επιχειρούν διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις:

Στη μετάφραση του Προβελέγγιου² (1887: 137-40) υπάρχει πριν τα σχόλια ένα μικρό επίμετρο για την αλχημεία και τη μαγεία, την υπεροχή του πνεύματος και το σκοταδισμό, τους γερμανούς λόγιους και τον Goethe, την ιστορική φιγούρα και το μύθο του Φάουστ. Δεν παραλείπεται η παράθεση του υπόβαθρου συγγραφής του Φάουστ αλλά και η επιγραμματική περιγραφή του δεύτερου μέρους. Το επίμετρο κλείνει με ένα σύντομο χαρακτηρισμό του Φάουστ, όπου ο πρωταγωνιστής παρουσιάζεται ως αρχαίος μάγος. Θεωρείται ότι αφιερώνεται στη μαγεία επειδή θυσίασε την απόλαυση της ζωής για χάρη της επιστήμης. Η μαγεία θα του δείξει το δρόμο προς τα μυστήρια της δημιουργίας. Δίνεται έμφαση στην

---

¹ Ο συσχετισμός των έμμεσων ερμηνευτικών προσεγγίσεων που παρεισφρύνουν στο μετάφρασμα και αποτυπώνονται σε συγκεκριμένες λέξεις ή φράσεις δε μπορεί να παρατεθεί εδώ λόγω του μεγάλου εύρους του.

² Στην έκδοση του 1921 δεν υπάρχει το επίμετρο και τα σχόλια της έκδοσης του 1887.

πνευματικότητα του Φάουστ που ακόμα και στην αναζήτηση αισθησιακών απολαύσεων έχει το προβάδισμα.

Αυτοί οι δύο θεματικοί άξονες (μαγεία και πνευματικότητα) διέπουν και τα σχόλια, όπου πέραν τούτων παρατίθενται πληροφορίες για το πολιτιστικό υπόβαθρο και το λογοτεχνικό πλαίσιο της τραγωδίας, ενώ επεξηγούνται ιστορικά, φιλοσοφικά, θρησκευτικά ζητήματα. Το πρίσμα της μαγείας διαπιστώνεται και στα σχόλια: Στον «Πρόλογο στον Ουρανό» ο Προβελέγγιος εξηγεί: «Εις τα μαγικά βιβλία έχει έκαστον πνεύμα το ωρισμένον αυτού σύμβολον και ίδιον τύπο εξορκισμού» (1887: 141). Στο κεφάλαιο «Προ της πύλης» δίνει πληροφορίες για την αλχημεία και την αναζήτηση της φιλοσοφικής λίθου (1887: 141).

Στη μετάφραση του Στρατήγη (1887), ο Καζάζης επιχειρεί να εισάγει τους αναγνώστες στην προβληματική της τραγωδίας του Goethe με αποσπάσματα από το κεφάλαιο «Ο Φάουστ και το πρόβλημα της ανθρωπότητας», συσχετίζοντας επιφανειακά τον Προμηθέα, το Σωκράτη και το Φάουστ, για να γενικεύσει έπειτα για τη σύσταση της επιστήμης και να εξηγήσει το πέρασμα στην αλχημεία (Στρατήγη 1887: ε'-μδ'). Τη σύνδεση με το Φάουστ την επιχειρεί έπειτα ξανά με την αναφορά στο Μάρλοου και το Βίντμαν. Πάντως, δημιουργείται η εντύπωση ότι η αναφορά στο Φάουστ προστέθηκε εκ των υστέρων ή τουλάχιστον αποτέλεσε την αφορμή για τον Καζάζη, διότι δεν εξηγεί την αιτιότητα της τοποθέτησης του Φάουστ σε αυτό το άρθρο.

Ο Ραγκαβής (1889) περιορίζεται στο πρωτότυπο κείμενο και στη μετάφρασή του. Σημειώνει εισαγωγικά με συντομία τη γνώμη του για το πρώτο και το δεύτερο μέρος της τραγωδίας χωρίς να προσθέσει ερμηνευτικά σχόλια (Θεοδωρακόπουλος 1956: 6).

Το 1914 ο Αυγέρης μετέφρασε το Φάουστ I, ωστόσο δεν παρέμεινε πιστός στο αρχικό κείμενο και διατήρησε τον ποιητικό λόγο μόνο αποσπασματικά χωρίς να προσθέσει εισαγωγή ή σχόλια. Δύο χρόνια αργότερα δημοσιεύτηκε η έμμετρη μετάφραση του Χατζόπουλου (1916), η οποία έκτοτε επανεκδίδεται συνεχώς, επειδή η γλωσσική επεξεργασία της τραγωδίας στη δημοτική αλλά και η προσεκτική επιλογή των λέξεων την καθιστούσε μέχρι πρότινος μεγάλη αναμετάφραση (Berman 1998: 149). Μόνο στην έκδοση του 1916 σημειώνεται στην εισαγωγή ότι ο μεταφραστής έχει επίγνωση των ελλείψεων του μεταφράσματος, λόγω προτεραιότητας της δραματουργικής πλευράς του έργου όπου ήταν πιο σημαντική η διατήρηση της απόδοσης και του ρυθμού. Στις υπόλοιπες εκδόσεις δεν υπάρχει σημείωμα και η μετάφραση είναι πανομοιότυπη.

Με τη μετάφραση του πρώτου Φάουστ ασχολήθηκε και ο Καζαντζάκης (1937), που τη δημοσίευσε στην εφημερίδα *Καθημερινή* (8/3-5/7/1937) χωρίς να προσθέσει εισαγωγή και σχόλια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η επιλογή του μέσου: είναι η μοναδική φορά που η μετάφραση εκδίδεται σε μέσο μαζικής επικοινωνίας και απευθύνεται στο ευρύ αναγνωστικό κοινό. Με αυτόν τον τρόπο και γι' αυτόν το λόγο εγείρονται ζητήματα πρωτογενούς αλλά και δευτερογενούς διαμεσικότητας (Kattenbelt 2008: 19-29), καθώς η αρχική μορφή του κειμένου ως θεατρικό ενέχει χαρακτήρα αρθρογραφήματος (Schöblier 2013). Πέραν τούτου,

η μεταφραστική προσπάθειά του Καζαντζάκη χαρακτηρίζεται από την τάση του να παρεμβαίνει σημαντικά στο κείμενο, παραλείποντας έννοιες και τροποποιώντας τις σημαντικά, ενώ η ερμηνεία του αρχικού κειμένου εισρέει στη μετάφραση (Θεοδωρακόπουλος 1956: 7).

Το 1956 ο Θεοδωρακόπουλος εξέδωσε τη δική του μετάφραση, που βασικά εμφανίζει χαρακτηριστικά μιας μελέτης: έπειτα από μια αναφορά όλων των μεταφράσεων στον πρόλογο, το αναγνωστικό κοινό εισάγεται στο μύθο του Φάουστ με παρουσίαση του ιστορικού και πολιτιστικού υπόβαθρου, των λογοτεχνικών διασκευών του αρχικού μύθου και με ερμηνευτικά σχόλια για κάθε σκηνή (Θεοδωρακόπουλος 1956: 82-529). Εξαιτίας της αποσπασματικής παρουσίασης του μεταφρασμένου κειμένου δεν υπάρχει συνοχή στο μετάφρασμα, γεγονός το οποίο λειτουργεί ανασταλτικά για την πρόσληψη του λογοτεχνήματος. Πάντως, αυτή η μελέτη παρέχει τις αναγκαίες πληροφορίες για το απαραίτητο ιστορικό και λογοτεχνικό υπόβαθρο σε σχέση με το Φάουστ του Goethe.³ Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Θεοδωρακόπουλος κινείται στο πνεύμα των γερμανών ερμηνευτών του κειμένου.

Στη μετάφραση του ο Λο Σκόκκο (198-) περιορίζει τα εισαγωγικά σχόλια στο ελάχιστο αναφερόμενος μόνο στο Φαουστικό μύθο.

Στο πρόγραμμα της παράστασης του Φάουστ (1999) σε σκηνοθεσία Ευαγγελάτου παρατίθεται πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό πριν τη μετάφραση του σκηνοθέτη: Παρόλο που η εισαγωγή στη συγκεκριμένη μετάφραση αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση κυρίως από την άποψη του μέσου και του σκοπού δημοσίευσης (πρόγραμμα παράστασης), και δεν έχει γίνει αποκλειστικά από τον Ευαγγελάτο (αλλά και με την επιμέλεια του Βιβιλάκη), θα εξεταστούν με τα ίδια κριτήρια κυρίως τα κείμενα του ίδιου του σκηνοθέτη και λιγότερο η επιλογή των κειμένων. Στην εισαγωγή (1999: 4-5) ο Ευαγγελάτος χαρακτηρίζει το Φάουστ ως κυνηγό του απόλυτου που αποζητά και τις γήινες χαρές αλλά και την έσχατη σοφία. Θεωρεί ότι αυτή η τραγωδία βρήκε από κωμικά-γκροτεσκ στοιχεία και αναφέρει ως κεντρικά μοτίβα τη μαγεία και τον έρωτα, όχι όμως και τον προσωποπαγή έρωτα: Η Μαργαρίτα δεν είναι παρά «ένα κορυφαίο επικίνδυνο στάδιο για να χάσει ο Φάουστ το στοίχημα» (1999: 5), που επιζητά τα νιάτα για να αντισταθεί στον πειρασμό και όχι να παραδοθεί στον έρωτα. Στο κεφάλαιο «Το πιο τραγικό στοίχημα της ανθρωπότητας» (1999: 49-50) ο Ευαγγελάτος κάνει ορισμένες ερμηνευτικές διευκρινίσεις για τον Κύριο, το στοίχημα, το Μεφίστο, την τραγωδία της Μαργαρίτας. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρησή του ότι ο Φάουστ «έχει επίγνωση της

---

³ Μια λεπτομερής αναφορά στα σχόλια του Θεοδωρακόπουλου θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης.

ματαιότητας του αγώνα του» (1999: 50) (εκεί έγκειται η τραγικότητά του) στην απέλπιδα προσπάθειά του προς τη μέθεξη της απόλυτης πλήρωσης.

Στη συνέχεια υπάρχουν κείμενα του Βελουδή για το Χατζόπουλο, του Καλαμάρα για τη βιογραφία και την εργογραφία του Goethe όπως και αποσπάσματα εφημερίδων, του Πούχνερ για το θέατρο της Βαϊμάρης, του Παλαμά για τη σχέση του Goethe με την Ελλάδα και του Παυλάκη για το Φάουστ ως ιστορικό πρόσωπο και τις σχετικές δοξασίες γύρω από το πρόσωπό του. Ο Trunz αναφέρεται στη μετατροπή του Φαουστικού μύθου σε θεατρική φιγούρα από τον Goethe, ο Κεντρωτής στη σχέση καλού και κακού, ο Böhm στη σατιρική διάσταση της τραγωδίας και ο Θεοδωρακόπουλος στη νύχτα της Βαλμπούργης. Μετά από μια περίληψη του Φάουστ II, παρατίθενται οι μεταφράσεις και οι παραστάσεις, μια περίληψη μελέτης του Kindermann και του Reinhardt για την ερμηνεία του Φάουστ, ενώ ο Μιχαηλίδης εντοπίζει την επιρροή του Φάουστ στη μουσική σκηνή. Τα εισαγωγικά του προγράμματος κλείνουν με ένα ανυπόγραφο κείμενο από το πρόγραμμα του Φάουστ του θιάσου του Θ. Οικονόμου για τη σκηνική παρουσίαση και ένα κειμενάκι του von Wiese για το διάβολο. Στη μετάφραση του Ευαγγελάτου που ακολουθεί δεν υπάρχουν σημειώσεις και σχόλια.

Τόσο η εισαγωγή όσο και η επιλογή των κειμένων στοχεύουν στην αρμονικότερη πρόσληψη του δράματος. Οι ερμηνευτικές παρατηρήσεις του Ευαγγελάτου περισσότερο επεξηγούν τη διάσταση της αέναης πνευματικής αναζήτησης του Φάουστ που θέλει να αντισταθεί στον πειρασμό για να μην ομολογήσει ότι στον τέλει έρωτα βρήκε την πλήρωση (1999: 50). Ειδικά αυτό το στοιχείο παραπέμπει τόσο στον προτεσταντισμό της Γερμανίας όσο και στην ορθοδοξία, και μεταφέρεται πολιτισμικά χωρίς να χρειάζεται σοβαρές παρεμβάσεις. Επίσης, από την επιλογή των κειμένων αλλά και από τις ερμηνείες διακρίνεται ο σεβασμός της ελληνικής απέναντι στη γερμανική διάνοηση.

Με το Φάουστ II ασχολήθηκαν οι μεταφραστές μόλις την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα. Ο Σταύρου (1925) μετέφρασε μόνο την τρίτη πράξη της δεύτερης τραγωδίας του Goethe, τη σκηνή μπροστά στο παλάτι του Μενέλαου στη Σπάρτη και ασχολήθηκε με τη σχέση του Φάουστ και της Έλενας. Στην εκτενή εισαγωγή, ο Σταύρου θεωρεί ότι κεντρική ιδέα του έργου είναι η πανανθρώπινη τραγωδία της πάλης της αλήθειας με το χυδαίο. Έπειτα περιγράφονται περιληπτικά τα περιεχόμενα της πρώτης τραγωδίας, όπου υπερασπίζεται άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα η προτεραιότητα του πνεύματος απέναντι στο σώμα και μάλιστα με θεολογική διάθεση και αιτιολόγηση (1925: 13). Κεντρικό ζήτημα του Β' μέρους ο Σταύρου θεωρεί ότι είναι η επίγνωση του ωραίου (1925: 14), από την ιδέα του οποίου κατά την πλατωνική αντίληψη διακατέχεται ο Φάουστ και συμβολίζει η Ελένη. Έπειτα από μια περίληψη του έργου ως τη συγκεκριμένη σκηνή, ο Σταύρου κάνει επιγραμματική αναφορά σε αυτήν για να σχολιάσει μετά ότι ο Φάουστ προσωποποιεί το Ρομαντισμό και η Ελένη τον Κλασικισμό. Αναφέρεται στο συμβολισμό και την αλληγορία του έργου γενικά και πιο ειδικά στο συγκεκριμένο απόσπασμα του έργου ως προς τα πρόσωπα. Κι αυτός διακρίνει μια ανάταση προς τον ιδεατό κόσμο με τη βοήθεια και το σύμβολο του Ευφορίωνα που

προσωποποιεί τον ποιητή με την έννοια του δημιουργού, και τον ταυτίζει με τον Λόρδο Μπάιρον.

Η πολιτισμική μεταφορά που διαπιστώνεται εδώ αφορά την επιλογή αυτού του αποσπάσματος εκ μέρους του μεταφραστή και έγκειται στην έμφαση της σύνδεσης της κλασσικής αρχαιότητας με το γερμανικό μεσαίωνα. Συμπυκνώνει την εκτίμηση των ελλήνων λογίων για την αρχαία ελληνική γραμματεία ως ακρογωνιαίας λίθου της ευρωπαϊκής αναγέννησης χωρίς να μειώνει την πολιτιστική σημασία της τελευταίας. Κομβικός είναι κι εδώ ο ρόλος της υπεροχής της πνευματικότητας έναντι της αισθαντικότητας.

Η μετάφραση ολόκληρου του δεύτερου μέρους της τραγωδίας έγινε για πρώτη φορά από το Μέρμηγκα (1935), μια όχι και τόσο επιτυχημένη προσπάθεια, επειδή συχνά παραλείπονται λεπτές αποχρώσεις (Θεοδωρακόπουλος 1956: 7). Σε αυτή τη μετάφραση δεν παρατίθεται εισαγωγικό σημείωμα. Με τη μετάφραση του Φάουστ II ασχολήθηκε και ο Λάμπας (1938), ο οποίος στην εισαγωγή (1938: 7-23) αναφέρεται στο πρώτο μέρος της τραγωδίας και περιγράφει περιληπτικά το δεύτερο μέρος. Επιπλέον, επιχειρεί μια επιφανειακή ερμηνεία του Φάουστ II αναφερόμενος κυρίως στην υπόθεση και των δύο τραγωδιών και κάνοντας μια γενική αποτίμησή τους. Εστιάζει και αυτός στη διπολικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης πνεύμα-σώμα.

Και τα δύο μέρη της τραγωδίας μεταφράστηκαν από τον Παυλάκη το 1982, ο οποίος συνόδευσε το κείμενό του με εκτενείς εισαγωγικές σημειώσεις για τη ζωή του Goethe, το Φαουστικό μύθο, τη δομή και τη δραματοποίηση των τραγωδιών. Επιπλέον, πρόσθεσε ερμηνευτικές παρατηρήσεις πριν από κάθε σκηνή του Φάουστ I και πριν από κάθε πράξη του Φάουστ II. Εξήγησε διεξοδικά ονόματα και σύνθετες έννοιες (ιδιαίτερα στο Φάουστ II). Εκτός αυτών, στο δεύτερο μέρος της τραγωδίας, πριν από την Γ' πράξη «Μπροστά στο ανάκτορο του Μενελάου στη Σπάρτη», παρατίθεται μια μελέτη του Κακριδή για την ομηρική Έλενα. Στο τέλος του Φάουστ II προστίθενται ερμηνευτικές σημειώσεις για δύσκολα σημεία με αναφορά στους στίχους. Με μερικές βιβλιογραφικές πληροφορίες για τις γερμανικές εκδόσεις του Φάουστ και μια διεξοδική βιβλιογραφία για τις μεταφράσεις των έργων στα ελληνικά ολοκληρώνεται το πόνημα του Παυλάκη. Σε αυτή τη μετάφραση αποτυπώνεται η πρόθεση του μεταφραστή να παρουσιάσει μια καθολική εικόνα του έργου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο ψυχοβιογραφικά στοιχεία, όσο μελέτες και ερμηνείες των κειμένων χωρίς να εστιάζει σε συγκεκριμένες θεματικές.

Ο Σαμέλης (2000) μετέφρασε εκ νέου και τα δύο μέρη της τραγωδίας, ένα έργο με πρόλογο του Ροζάνη (2000: 7-11), ο οποίος αναφέρεται στη Φαουστική ερμηνεία του Lukasz και υπερασπίζει την άποψη ότι ο Φάουστ κατέχει προσωπικό και καθολικά ισχύον δυναμικό. Κάτω από το πρίσμα της ρομαντικής κοσμοθεώρησης επισημαίνεται ότι ο Goethe συχνά έκανε χρήση του μυθικού, γεγονός το οποίο καθιστά το Φάουστ μέρος της προοδευτικής ποίησης (με τη ρομαντική έννοια) και επιτρέπει τη μετατροπή του από μύθο σε λογοτεχνική φιγούρα, ενεργοποιώντας το θυμικό του αναγνωστικού κοινού (Σαμέλης 2000: 11).

Παρόμοιο σκεπτικό ακολουθεί και ο Μάρκαρης (2002) στην εισαγωγή της μετάφρασής του. Τονίζει τον προσωπικό και τον οικουμενικό χαρακτήρα του Φάουστ (2002: 10): το

πρώτο στοιχείο ολοκληρώνεται στα πλαίσια του Κωμικού και εγείρει αξιώσεις για προσωπική συμμετοχή. Ο οικουμενικός χαρακτήρας του Φάουστ εκφράζεται στα πλαίσια του Τραγικού, του οποίου φορείς είναι διανοητικά, ηθικά και πολιτικά ερωτήματα (Μάρκαρης 2002: 21-2). Ο μεταφραστής εξηγεί ότι κατά τη μετάφραση του οικουμενικού στοιχείου προκύπτουν πολλές και ποικίλες δυσκολίες, που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με απαιτήσεις της γλώσσας, του στίχου και της θεατρικής παράδοσης (Μάρκαρης 2002: 24-5). Στη συνέχεια σκιαγραφεί τη μεταφραστική πορεία του και εξηγεί την επιλογή εκείνων των γλωσσικών μέσων, που λειτούργησαν υποστηρικτικά για τη διατήρηση του οικουμενικού στοιχείου. Τα σχόλια που παρατίθενται στο τέλος του έργου αντλούνται από ερμηνευτικές μελέτες γερμανών λογίων.⁴

4. Κριτική εκτίμηση

«Ενώ τα πρωτότυπα παραμένουν εσαεί νέα (ανεξάρτητα από το βαθμό του ενδιαφέροντός μας γι' αυτά, από την πολιτισμική τους εγγύτητα ή την απόστασή τους), οι μεταφράσεις, καθαυτές, 'γερνούν'. Καθώς αντιστοιχούν σε ένα δεδομένο καθεστώς γλώσσας, λογοτεχνίας, πολιτισμού, (...) [δεν] ανταποκρίνονται πλέον στο καθεστώς που έπεται. Σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να αναμεταφράσουμε, διότι η υπάρχουσα μετάφραση δεν παίζει πλέον το ρόλο της αποκάλυψης και της μετάδοσης των έργων» (Berman 1998: 149).

Έτσι εξηγείται και η πληθώρα των αναμεταφράσεων του Φάουστ, που έγκειται κυρίως σε δύο παράγοντες: στο γλωσσικό παράγοντα και σε εκείνον της πολιτισμικής μεταφοράς. Ο γλωσσικός παράγοντας αφορά στις 'περιπέτειες' της νεοελληνικής γλώσσας και συγκεκριμένα στη χρήση της καθαρεύουσας και της δημοτικής. Οι πρώτες μεταφράσεις του Προβελέγγιου, του Στρατήγη και του Ραγκαβή είναι στην καθαρεύουσα, γεγονός που επιδρά αρνητικά στη γλώσσα, το στυλ και τη δομή του έργου της γλώσσας-πηγής. Η μεταφραστική προσπάθεια του Αυγέρη διατυπώνεται βέβαια στη δημοτική, ωστόσο τα γλωσσικά δάνεια από την καθαρεύουσα που απαντώνται συχνά δυσχεραίνουν την πρόσληψη του κειμένου.

Από τις υπόλοιπες μεταφράσεις στη δημοτική, λίγες έχουν τα χαρακτηριστικά μιας μεγάλης μετάφρασης κατά τον Berman (1998: 149).

Μόνο οι προσπάθειες του Χατζόπουλου και του Παυλάκη ενέχουν αυτά τα χαρακτηριστικά, ενώ η μετάφραση του Μάρκαρη πληροί μεν τους όρους και παραμένει εξαιρετική, όμως δεν έχει διαφανεί ακόμα κατά πόσο είναι για τη σύγχρονη ή μεταγενέστερη μεταφραστική δραστηριότητα ένα αναπόδραστο προηγούμενο.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στις παλαιότερες μεταφράσεις (Προβελέγγιος 1887, Στρατήγης 1887, Σταύρου 1925) ο Φάουστ του Goethe οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις εστιάζουν στην αλχημεία και στη μαγεία ως απάντηση στην υπαρξιακή αγωνία και υπερασπίζουν την υπεροχή του πνεύματος έναντι της σωματικότητας. Από ιστορικοκοινωνική άποψη δεν είναι τυχαίο, μιας και μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα η

---

⁴ Υποβοηθητικά λειτουργεί το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη έκδοση βρίσκεται αριστερά το πρωτότυπο κείμενο και δεξιά η μετάφραση, κάτι που συντελεί στην άμεση σύγκριση της γλώσσας-πηγής με τη γλώσσα-στόχο.

φιλοσοφική σε συνδυασμό με τη μεταφυσική αναζήτηση κατείχαν ιδιαίτερη θέση στη ζωή της μεσαίας και της ανώτερης τάξης σε όλη την Ευρώπη. Ο Σταύρου (1925: 13) δίνει έμφαση στη θεολογική διάσταση, ίσως επειδή ειδικά στην Ελλάδα, η θρησκεία έπαιζε (και ίσως ακόμα παίζει) έναν κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Υπό αυτό το πρίσμα σύμφωνα με τον Σταύρου, η πνευματικότητα γίνεται το μέσο που οδηγεί στη θρησκεία και ταυτόχρονα καταστέλλει τη σωματική διάσταση. Έτσι, η πνευματικότητα ερμηνεύεται και μεταφέρεται ως θρησκευτικότητα.

Προφανής η σύνδεση και η πολιτισμική μεταφορά στο πρόσωπο της Ελένης (και του Ευφορίωνα) που συντελείται αμφίδρομα: ο Goethe χρησιμοποίησε μια αρχαιοελληνική αναφορά, την οποία οι έλληνες λόγιοι (Σταύρου 1925, Παυλάκης 1982) υποδέχτηκαν θετικά. Διαφαίνεται επίσης η εθνική υπερηφάνεια της ελληνικής διάνοησης για την πνευματική παρακαταθήκη της ελληνικής φιλοσοφίας και τη συμβολή της στον ευρωπαϊκό διαφωτισμό.

Στις μετέπειτα μεταφράσεις (Ροζάνης στο Σαμέλη 2000, Μάρκαρης 2002) μετατοπίζεται το κέντρο βάρους από το μεταφυσικό στο ατομικό: προτεραιότητα δίνεται στη διαπολιτισμική και διαχρονική ισχύ πανανθρώπινων ψυχολογικών αναγκών που ακριβώς λόγω της καθολικότητάς της εξυψώνεται σε οικουμενική αξία. Επίσης χαρακτηριστικό της εποχής που εκδόθηκαν και μεταφράστηκαν τα έργα.

Σε μακροεπίπεδο, ενδιαφέρον έχει ο τρόπος που αυτή η παλινδρόμηση ανάμεσα στη διάνοηση και την αισθαντικότητα αξιολογείται σε πανανθρώπινο επίπεδο κάτω από διαφορετικές κοινωνικές συνιστώσες. Ακριβώς αυτή η προσπάθεια σύνδεσης αποτελεί και το κομβικό σημείο των εισαγωγών και των σχολίων που υπενθυμίζει τον πανανθρώπινο χαρακτήρα των Φάουστ Ι και ΙΙ αλλά και τα πολιτισμικά δάνεια που συντελούνται κατά τη μεταφραστική διαδικασία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berman A. (1998). “Η αναμετάφραση ως χώρος της μετάφρασης”. Στο *Μετάφραση '98*: 147-154
- Celestini F. (2003). “Archäologie und Mikrophysik des Transfers. Versuch einer Instrumentalisierung”. Στο F. Celestini, H. Mittelbauer, *Ver-rückte Kulturen. Zur Dynamik kultureller Transfers*. Tübingen: Stauffenburg, 67-84
- von Goethe J. W. (1985). *Urfaust, Faust, ein Fragment, Faust, eine Tragödie: Paralleldruck der drei Fassungen*. Keller, Werner (επιμ.). Frankfurt am Main: Insel-Verlag.
- von Goethe J. W. (1887). *Φάουστ*, μτφρ. Α. Προβελέγγιος. Αθήνα: Κάρολος Μπεκ.
- von Goethe J. W. (1887). *Γκέτε. Φάουστ*, μτφρ. Γ. Στρατήγης. Αθήνα: Ανέστη Κωνσταντινίδου.
- von Goethe J. W. (1914). *Φάουστ*, μτφρ. Μ. Αυγέρης. Αθήνα: Γεώργιος Φέξης.
- von Goethe J. W. (1916). *Φάουστ*, μτφρ. Κ. Χατζόπουλος. Αθήνα: Εστία.
- von Goethe J. W. (1937). *Φάουστ*, μτφρ. Ν. Καζαντζάκης. Αθήνα: Καθημερινή 8/3-5/7/1937.
- von Goethe J. W. (1950). *Φάουστ*, μτφρ. Κ. Χατζόπουλος. Αθήνα: Γκοβόστης.
- von Goethe J. W. (1956). *Φάουστ. Μετάφραση με αισθητική και φιλοσοφική ερμηνεία*, μτφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της εκκλησίας της Ελλάδος.
- von Goethe J. W. (198-?). *Φάουστ*, μτφρ. Ι. Λο Σκόκκο. Αθήνα: Αναγνωστίδης.
- von Goethe J. W. (1982). *Φάουστ Α' κ Β' μέρος*, μτφρ. Ι. Παυλάκης. Αθήνα: Αστήρ.
- von Goethe J. W. (1989). *Faust. Der Tragödie zweiter Teil*. Dresden: Verlag der Kunst.
- von Goethe J. W. (2000). *Φάουστ*, μτφρ. Κ. Σαμέλης. Αθήνα: Διώνη.
- von Goethe J. W. (2002). *Φάουστ*, μτφρ. Π. Μάρκαρης. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- von Goethe J. W. (1999). *Φάουστ*, μτφρ. Σ. Ευαγγελάτος. Αθήνα: Αμφιθέατρο.

- Kattenbelt C. (2008). "Intermediality in Theatre and Performance: Definitions, Perceptions and Medial Relationships". Στο: *Cultural Studies Journal Of Universitat Jaume I. Culture, Language And Representation* VI : 19-29. <http://www.e-revistas.uji.es/index.php/clr/article/viewFile/30/30>
- Mitterbauer H. (1999). "Kulturtransfer – Ein vielschichtiges Beziehungsgeflecht". Στο *newsletter MODERNE. Zeitschrift des Spezialforschungsbereichs Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900*, 2. Jg., H. 1, 23-25. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/HMitterbauer1.pdf>
- Mounin G. (1998). "Οι γλώσσες και οι νοοτροπίες". Στο *Μετάφραση* '98, 4/98: 141-146.
- Scholz R. (1993). *Goethes "Faust" in der wissenschaftlichen Interpretation von Schelling und Hegel bis heute: ein einführender Forschungsbericht*. Rheinfelden; Berlin: Schäuble.
- Scholz R. (2011α). *Die Geschichte der Faust-Forschung: Weltanschauung, Wissenschaft und Goethes Drama*. Τόμος 1. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Scholz R. (2011β). *Die Geschichte der Faust-Forschung: Weltanschauung, Wissenschaft und Goethes Drama*. Τόμος 2. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Schöbler F. (2013). "Medienkulturwissenschaftliche Perspektiven: Zur Medialität von Literatur und ihrem intermedialen Potential". <http://kcg.german.or.kr/kr/kzg/kzgtxt/kzgtxt106/106-03.pdf>
- Σταύρου Θ. (1925). *Η Ελένη του δευτέρου Φάουστ*. Αθήνα: Γαλιάνης.
- Witte, Heidrun (1998). "Die Rolle der Kulturkompetenz". Στο: M. Snell-Hornby, et al. (επιμ.), *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg, 345-348.
- Wolf, M. (2003). "Cultures' do not hold still for their portraits". Στο F. Celestini, και H. Mittelbauer *Ver-rückte Kulturen. Zur Dynamik kultureller Transfers*. Tübingen: Stauffenburg, 85-98.